

Александровська В. М.

ПСИХОЛОГІЯ МОЛИТВИ: КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА

У статті розглядається філософсько-концептуальний та психолого-гносеологічний феномен молитви як четвертого стану свідомості. У науковій літературі подібні стани вважаються як ілюзорні, віртуальні. Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології стали моделювати ці стани, апелюючи до психіки людини – волі, віри, уяви. Медицина і сучасна експериментальна психологія використовують ці моделі віртуальної реальності, філософсько-теоретичні їх концепції, методики та технології для лікування різних захворювань, у тому числі і не виліковних, розкриваючи глибокий захисний потенціал психіки людини.

Ключові слова: молитва, віртуальна реальність, психологія і культура молитви, любов до ближнього.

В статье исследуется философско-концептуальный феномен молитвы как четвертого состояния сознания. В научной литературе подобные состояния считались иллюзорными, виртуальными. Современные информационно-компьютерные технологии стали моделировать эти состояния, апеллируя к психике человека – воле, вере, воображению. Медицина и современная экспериментальная психология используют эти модели виртуальной реальности, философско-теоретические их концепции, методики и технологии для лечения различных заболеваний, в том числе считающихся неизлечимыми.

Ключевые слова: молитва, виртуальная реальность, психология и культура молитвы, любовь к ближнему.

The article considers philosophical and conceptual phenomenon of prayer as fourth state of consciousness. The scientific literature considers such states as virtual and illusual. Modern mass-media and computer technologies began to construct these states, appealing to the human psyche – will, faith, imagination. Medicine and modern experimental psychology are using these models of the virtual reality, philosophical and theoretical conceptions, techniques and technologies for treatment of different diseases treatable and not treatable as well.

Keywords: prayer, virtual reality, prayer's culture and psychology, neighbor's love.

Молитва сама по собі – це феномен, котрий нараховує тисячоліття. І завжди, в усі часи людства, когнітивне коло питань навколо молитви не втрачало своєї актуальності. Щобільше, молитва із сторіччя в сторіччя тільки укріплювалася. І нарешті, вона привернула увагу науковців і стала об’єктом наукових досліджень – у філософії, психології, медицині. У зв’язку з цим мета нашого дослідження – висвітити науководослідний потенціал молитви як об’єкта психологічного дослідження, розкрити когнітивні напрямки можливого дослідження цієї теми.

В останні роки цією проблемою займалися І. Д. Соловейчик, Т. І. Косик, О. Ю. Ткаченко, В. М. Нечитайло, Р. Гаріфуллін та ін. У роботах цих авторів було розглянуто такі питання, як філософія молитви, молитва як духовний процес у свідомості особистості, психологічний стан людини під час молитви кваліфікувався як ілюзорний та віртуальний.

Перш за все аналіз психологічного стану молитви науковці пов’язують із сучасними відмінностями нашої епохи – розвитком і розповсюдженням феномена віртуальної реальності в усіх сферах життя. Сам термін “віртуальна реальність” увійшов в наше життя разом з розвитком інформаційно-комп’ютерних технологій, здатних створювати нові реалії існування. Тобто, віртуальна реальність повільно перетворюється в нову сферу існування й у зв’язку з цим вивчається різними науками.

Спеціалісти технічного та медико-психологічного знання вже довели, що віртуальний простір – це все, що породжує почуття предметів зовнішнього світу і є видимим відображенням невидимих ідей і законів, котрі можуть бути виведені мислячим розумом з цих почуттєвих сприйнятів.

У віртуальному просторі головними його механізмами є воля, віра, уява. У рамках віртуального простору саме життя стає посередником, зв’язком, за допомогою котрих розгортається дія волі та її вплив на матерію.

Дослідження низки авторів показали, що в давньогрецькій, латині, в слов’янських, східних та романо-германських мовах поняття *virtus* завжди означало цілу низку психічних якостей людини: волю, віру, уяву, хоробрість та ін. [6, с. 1-185].

Досліджуючи цю проблему, психолог із Казані Р. Гаріфуллін стверджує, що поява в нашій мові поняття “віртуальна реальність” не є де-що якісно нове для психології. На погляд цього вченого, була зроблена просто підміна поняття “ілюзія” на поняття “віртуальна реальність”.

Р. Гарифуллін ні в якому разі не заперечує того, що віртуальний світ абсолютно реальний, має свої закони, які часто суперечать законам нашого (традиційного) світу. На думку Р. Гарифулліна, наукова новизна цього питання полягає в тому, що вперше цей світ стали вивчати як світ, а не як ілюзію, хоча відомо, що світ віртуальної реальності виявляється ілюзорним світом. Людина вперше стала вивчати світ ілюзій. На його думку, грубощі матеріалістичної неосвіченості проявились у тому, що вивчався тільки фізичний (матеріальний) світ, а світ ілюзій не уявляється як самостійний, особливий світ зі своїми законами.

На базі досліджень у своїй психологічній лабораторії Р. Гарифуллін дійшов висновку про те, що “світ ілюзій існує як окрема паралельна реальність, що має свої внутрішні закони, і, тільки знаючи ці закони як закони світу, можна вирішувати душевні проблеми людей”.

Р. Гарифуллін вказує на низку проблем, пов’язаних із відходом людини в світ ілюзій, у віртуальний світ: суїцид, алкоголізм, наркоманія, складні та невиліковані захворювання та низка інших, викликаних людиною власних психічних станів [1, с. 15].

Нашим зацікавленням при аналізі виявляються віртуальні стани психіки людини, зокрема стани, викликані релігійною вірою. У межах статті ми зупинимось тільки на концептуальному оформленні такого стану – на психології молитви.

Перш за все зазначено, що молитва є одним із духовних чинників у свідомості людини, невід’ємною і важливою складовою не тільки загальнолюдської культури, але і психіки людини.

Молитва виконує своє окреме функціональне призначення в духовному розвитку особистості. Так, вона є актом комунікації людини з сакральним, з Богом, зі сферою трансцендентного, з надприродними силами, створюючи за допомогою психічних властивостей ілюзорну реальність – “віртуальну реальність”, “віртуальний світ”, як його тепер називають.

Вивчаючи входження людини в ілюзорну (віртуальну) реальність через молитву, дослідники цього питання відзначають, що, починаючи зі своїх простих форм, молитва відображає внутрішню духовну потребу людини змінити свій стан і вступити в контакт із сакральним або священним. У цьому стані вона викликає відчуття присутності священного. Це відчуття незабутньо пронизує до глибин і являє собою не абстрактну “віру” чи переконання, не інстинктивну інтуїцію, а свідоме вольове прагнення до реалізації вищої цілі свого існування.

Тому люди, які побули в цьому стані, молитву часто описують не просто як уявне “зосередження на Богові”, а як спробу “виходу за межі себе” в інший неймовірний простір. Необхідно зазначити також, пише Т. І. Косик, про зв’язок молитви з особистісними переживаннями людини, що виводять її за межі досяжності критичного аналізу. При цьому моральні переживання становлять один із найважливіших когнітивних елементів молитви. Наприклад, когнітивним питанням до цих пір залишається заклик Ісуса “полюбити ворогів своїх”. Протягом двох тисячоліть кожне нове покоління людей (християн) з новою когнітивною потребою вирішує для себе це питання, складає моральний іспит і тим самим тестує людство на його гідність.

У свій час цей когнітивний іспит, на наш погляд, не пройшов філософ Ф. Ніцше, котрий стверджував, що заклик Ісуса є не що інше, як “уділ слабких, боязливих, а не сильних і хоробрих”, а Ісуса він називав “відірваним від реального життя ідеалістом”.

Доводячи протилежне, ми можемо сказати, що Ісус – це мрійник-утопіст. У цій фразі він показав, по-перше, що він бачить усі труднощі земного життя, а по-друге, бачить вихід з усіх цих труднощів. Ця фраза є формула – ключ для виходу з важких ситуацій. Річ у тому, що світ створено дуже просто – за бінарним принципом: “плюс-мінус”, “чорне-біле”, “холод-тепло” та ін. Перемогти ненависть (у собі, в інших) можна тільки якщо протиставити їй любов, як її протилежність. Ніщо інше не здолає ненависть. Для подолання ворога треба в критичній ситуації протипоставити тільки любов до нього. У філософії релігії сказано: “Не в змозі задушити ворога свого, обійми його – це одне й те саме”. Тому ще за два тисячоліття Ісус, уявляючи всю складність людського життя на цій грішній землі, застерігав нас: “Навчіться любити – або загинете”.

Тому молитва – це моральна шкала, моральні прагнення людини – не могли не служити джерелом розвитку молитовної практики. Мораль у віруючих є наслідком, а не джерелом молитовної діяльності [2].

Феномен молитви став інноваційним гносеологічним чинником у сучасній науці і призвів у лабораторії психоневрологічного інституту ім. В. М. Бехтерева до наукового відкриття: було виявлено особливий стан людини під час молитви. У цьому інституті було експериментально доведено, що молитва є четвертим станом свідомості. До цих пір були відомі тільки три стани – не піддаватися сну, повільний та стрімкий сон, які відрізняються один від одного характерними електричними імпульсами у корі головного мозку (КГМ).

Було доведено, що молитва, відключаючи кору головного мозку і зберігаючи ясну свідомість, є четвертим її станом. Вчені стверджу-

ють, що усі ці чотири стани свідомості, включаючи молитву, є природними для організму, не замінюють один одного при порушенні одного з них (наприклад, розлад сну, невіра ні в які молитви і т. ін.), коли формуються патологічні процеси в організмі. Отже, феномен молитви актуальний і для науки, і для філософського її осмислення, і для психологічного дослідження.

У сучасній історії медицини з'явилося безліч фактів, коли за допомогою молитви людина зцілювалась від тяжких хвороб (у тому числі онкологічних).

У Лос-Анджелесі існує клініка, у якій лікують онкохворих. У палатах, оформлення котрих нагадує внутрішнє оздоблення церкви, онкологічно хворий пацієнт з молитвами звертається до розвішаних на стінах ікон і просить пробачення у живих та мертвих, кається, виконує увесь церковний ритуал. Психологи спостерігають за цим процесом, керують ним і ведуть його до кінця. У результаті вони починають фіксувати поліпшення стану здоров'я пацієнтів аж до їх одужування протягом 2-3 місяців через таку симптоматику: розповідь пацієнта про те, що він у палаті зустрівся з Матір'ю Божою, з Миколаєм Угодником, з іншими святими і що вони навіяли йому віру у свої віртуальні сили, віру у всемогутність Бога.

За цими ознаками лікарі-психологи орієнтуються в етапах одужування хворих. За їх спостереженням, поява у пацієнта віри у божественну силу і волю до життя – це початок одужування у цій клініці. Експериментально, у зв'язку з феноменом молитви та її результатами – вірою, волею і уявленням, – зафіксовано процеси регенерації на клітинному рівні усього організму аж до повного його одужування. З клініки пацієнти виписуються фізично здоровими і духовно оновленими, з високим ступенем моральної відповідальності перед Богом і людьми.

За даним цієї клініки, до 70% онкохворих, які зуміли пробудити в собі віру, волю і уявлення, одужують. Зрозуміло, що вони зуміли ввести себе в невивчений світ ілюзій, світ віртуальної реальності і змогли скористатися його чудовими могутніми законами. І зразу ж згадуються загальновідомі слова з Біблії: “За вірою вашою дано буде вам”.

Психологи цієї клініки відзначають, що для того, щоб молитва виконувала своє призначення – установлення і підтримування зв'язку з Вищими Силами – вона повинна бути щирою і чистою, радісною і зосередженою, повинна йти від самого серця. Вібрація у відповідних сферах, яку створює така молитва – як словесна, так і мисленна, – повертається із віртуальної реальності в матеріальну реальність

адекватною реакцією або дією у вигляді тієї чи іншої Божественної допомоги [5, с. 154].

Аналізуючи результати американських психологів, ми згодні з ними в тому, що молитва – це один з інструментів духовного просування людини. Не кожна людина звернеться до Бога: душа закрита, закупорена, не піддається власним молитвам. Сама можливість хоча б найменшого звернення до Бога говорить про ступінь моральності і духовності людини, це велика праця душі, розвитку світогляду і свідомості.

Для того, щоб звернутись з проханням до Бога, людина повинна усвідомити вплив Бога на світ, відчутти, наскільки божественна допомога необхідна для правильного функціонування світу, і це – серйозна внутрішня робота людини, один зі шляхів пізнання світу. Нагорода за молитву – це нагорода саме за таку внутрішню роботу. На івриті слово “служіння” означає “робота”. Тобто, молитва – “служіння серця” – це “робота над своїм серцем”.

Психологічна концепція молитви полягає в тому, що молитва розглядається дослідниками цієї проблеми як діалог, як суд над собою, як благословення і т. ін.

Так, І. Д. Соловейчик, досліджуючи молитву як діалог, відзначає її унікальність. Цю унікальність він бачить перш за все в 4 способах установаження зв'язку з Всевишнім – у 4 каналах виходу людини за властиві йому кінцеві рамки, у можливостях людини встановити контакт з Незкінченим і звернутися до Бога. До них він зараховує: інтелект (вивчення), емоції (любов до Господа), волю (дотримання заповідей Тори), молитви [7, с. 236].

Аналізуючи ці чотири підходи, І. Д. Соловейчик говорить про те, що три перших канали володіють властивістю односпрямованості, однобокого руху людини до Бога, коли Бог нерухомий. У перших трьох випадках людина прагне до Бога, долає свою кінцевість, але Бог не виходить до неї на зустріч.

Інша справа з молитвою, впевнений І. Д. Соловейчик. У випадку молитви людина зразу ж потрапляє в систему діалогу. У молитві відбувається рух обох: і Бога, і людини. Людина намагається йти в гору назустріч Богу, а Бог спускається з вершини гори: “І зійшов Господь на гору Сінай”. У зверненні Соломона також має місце заклик до подвійної участі у молитві: “Схиляйся до молитви слуги Твого і до його молитов... і вдень, і вночі” [7, с. 237].

У молитві, на думку фахівців, здійснюється такий акт: “Бог виступає із свого трансцендентного простору, відбувається зустріч Нeskінченного з kінченним і включається механізм подолання відстані.

Молитва – це діалоговий шлях до Бога, де відбувається спілкування, участь та взаємодія. У випадку пророцтва Бог говорить, а людина мовчить. У молитві – навпаки, настає відчуття того, що Бог чує молитву. Наступ цього відчуття якраз і є об'єктом дослідження спеціалістів у галузі віртуальних станів свідомості.

Під час молитви людина займається не конкретними проханнями, а прагне увійти в тісний контакт з Богом. При цьому прагнення – це теж механізм входження у віртуальний простір. Молитва – це не за-сіб випросити що-небудь у Бога, у цьому питанні ми можемо тільки сказати, що богослови і спеціалісти віртуальних технологій думають однаково: виконання наших бажань знаходиться за межами нашого розуміння, і механізм, і шлях їх виконання незбагненні.

Досліджуючи філософські концепції молитви, І. Д. Соловейчик звертає увагу на дві з них, які відбивають два підходи до молитви. Перший підхід (Маймонид) стверджує, що в молитві здійснюється поклоніння, зобов'язання любити Бога, визнання його єдиності, віра в його існування, боязнь Бога. Другий підхід (Нахмонид) не визнає за молитвою статусу нормативу, наполягає на поклонінні взагалі, служіння йому повинно йти з глибини душі. Цікаво те, що обидва підходи виходять з того, що молитва обміркована тільки тоді, коли виникає з відчуття біди. Однак біда ними розуміється по-різному.

Для Маймонида біда – це глибоко внутрішній стан людини, вічна екзистенціальна боротьба з нещастями, безглуздість життя, відчай, стале переживання біди, самотність і безпорадність, відсутність надії на порятунок.

Маймонид гадає, пише І. Д. Соловейчик, що молитва саме і виникає з відчуття особистої поразки. В умовах комфорту і захищеності молитва, на його думку, стає парадоксом. Гносеологічними коріннями істинної молитви стають самотність, безпорадність і почуття залежності. Біда – це “глибока особиста криза”. І. Д. Соловейчик звертає увагу на те, що за концепцією Маймонида біда – це внутрішня особистісна, прихована та невизначена криза, яку не так просто помітити. Вона інша для мислячої та чуйної людини, яка свідомо прагне налаштуватися на відповідну хвилю [7, с. 239].

Є й такі, які прагнуть до неї і приймають її охоче. Цей тип кризи, на думку філософів, не можна приписати обмеженості, недбалості або некомпетентності людини (як це трапляється з “поверховою кризою”).

“Філософія кризи” в І. Д. Соловейчика має такий вигляд. За своєю природою, пише він, “глибинна криза” нерозрідима; це екзистенціальна реальність, напружена умова людського існування. За його

думкою, більш гостро її відчувають люди з більшою допитливістю розуму і живим уявленням. Чим більш чуйна та глибока людина, тим сильніше виражена криза. Вона міститься в самій сутності людини, в її метафізичних засадах. Ця криза екзистенціальна, а не соціальна, не політична або економічна. Зовнішні нещастя, пише він, виснажують людину, завдають шкоди свободі. Занурюючись у свою “глибинну кризу”, людина опановує своє становище в світобудові та отримує імпульс, що спрямовує її до великих висот духу. Це – гносеологічний формат кризи [7, с. 240].

Для Нахманида криза викликається зовнішніми обставинами і виникає незалежно від людини, приходять зовні і несподівано зникає. Скрутне становище легко спостерігати, ми його бачимо, відчуваємо турботу і душевний біль. За Нахманидом для відчуття кризи необов’язково бути заглибленою особистістю, задумливою чи рефлексуючою. Криза може звалитися як на людину, так і на соціум. Такі нещастя можна розділити з навколишніми людьми шляхом почуття. “Зовнішню кризу” можна подалати, але екзистенціальна криза може бути урівноважена тільки молитвою.

У філософії молитви І. Д. Соловейчика цікавою є ідея про те, що молитва – це суд над собою. В єврейській мові слово “молитись” означає “працювати над собою”. Молитва – це самооцінка і суд над собою, це прагнення душі визначити, що є справді значущим, і відхилити удаваність (фальш), яка намагається прикритись реальністю [7, с. 262].

Вельми цікавою ідеєю цього автора є ідея про благословіння. За визначенням, “славослів’я і хвала” – це “збільшення”, “примноження”, “благословіння” – це джерело. Тобто, коли ми в молитві благословляємо Бога, ми висловлюємо сподівання на зростання, збільшення, примноження. Але, як ми знаємо, Бог безмежний, без початку та кінця. У зв’язку з цим визначенням І. Д. Соловейчик описує сенс благословіння так: ми можемо уявити собі Божественність через ставлення Бога до нас; ступінь Божественного відкриття пов’язана зі здатністю сприяти їй: коли людина на високому духовному рівні, Бог постає перед нею в усій своїй величі; коли на низькому рівні і пригнічена духовно, то як наслідок того, щоб проявитися у світі, Бог хоче бути сприйнятим людьми. І він “благословляється”, тобто його присутність “збільшується”, робиться більш видимою, коли людина сприяє його проявленню у світі. Молитви збільшують присутність Бога. Головна ідея благословень – це визнання людиною Бога як джерела всіх сил у світі і бажання брати участь у божественному перетворенні світу [7, с. 263].

Про значення молитви добре сказано у статті Адина Штайнзальца. Молитва характеризується ним як найбільш яскравий вираз релігійного почуття, зв'язку людини з Богом. Молитва займає особливе місце у системі різних виразів релігійних почуттів – від обрядів до серйозних рішень.

Унікальність молитви за А. Штайнзальцом у тому, що інші звертання можуть стати звичними, рутинними, загальноприйнятими, часто технократичними. Молитва здатна уникнути цієї участі, оскільки молитва – це пряме звертання до Бога. У будь-якій формі – це завжди виразне звернення людського “я” до божественного “Ти” [7, с. 264].

Молитва – це річ у будь-якій формі: прохання, благання, подяка, скарга, бесіда (нагадаємо, що пацієнти клініки в Лос – Анжелесі найчастіше спілкувались з Богом у формі “бесіди”).

Молитва, стверджує А. Штайнзальц, – це особистий прояв зв'язку людини з Всевишнім. На його думку, сила молитви в тому, що вона виходить з досить простої, але надзвичайно сильної філософсько-світоглядної передумови про те, що звертання до Бога в принципі можливе!

Низка авторів у своїх дослідженнях звертають увагу на стан свідомості в момент молитви. Той же А. Штайнзальц вказує на те, що в молитві людина виходить з віри та надії на те, що Бог її чує. Цим він пояснює появу почуття близькості до Бога, людина в молитві – це звертання сина до Отця! Це одна сторона – інтимна.

За Маймонидом, у молитві повинна зберігатись позиція тремтіння, усвідомлення відстані між людиною і Творцем, людина повинна боятись, відчувати себе нікчемною, нерозумною твариною. Тут нема місця інтимній бесіді, у молитви характер служіння. Коли молитва – це священна церемонія, пише Маймонид, то вона повинна бути і побудована відповідно: кожне слово на потрібному місці; кожна фраза виконує свою функцію; людина – в особливому одязі, кожен рух заздалегідь продуманий, молитва здійснюється у будь-якому просторі. Молитва – вхід у “храм”. А “храм” – це духовне поняття, але до нього треба “увійти”, як входять у матеріальний палац, проходячи кімнату за кімнатою, і постати перед Всевишнім [7, с. 274].

Багато авторів вказує на те, що мова людини в молитві не багатослівна. Наявність якісної дистанції не дозволяє людині говорити, як доведеться – кожне слово повинно бути зваженим, кожний рух розраховано. Але це не через страх або пригнічення. Це усвідомлення того, що людина гідна великої честі спілкуватись з Богом, “бути введеною в покої Царя”.

Ця подвійність концепції називається в філософії трансцендентно – імманентною. Філософи вважають, що неможливо зрозуміти молитву, не враховуючи цю подвійність. Молитва в психологічному стані – це і прохання, і служіння.

Досліджуючи філософію молитви, філософи та психологи зазначають факт “молитви за себе та за інших”: той, хто не молиться за себе і за інших, демонструє нестачу віри. Якщо є віра в те, що все створено волею Всевишнього, він буде молитися; ми молимося за милість і близькість Бога до нас: “Всякий, хто міг молитися за ближнього, але не робив цього, гідний називатися грішником”.

У діалозі з Богом необхідне відчуття безпосередньої розмови з Богом, особистого контакту з ним. У цьому діалозі “наші” слова – це думки, слова, справи; а “слова” Бога – це все те, що з нами коїться. При цьому звичайна медитація не є молитвою, стверджують спеціалісти. Таким чином, запропонувавши проблему психології молитви, ознайомившись з відповідною літературою, ми дійшли таких висновків: по-перше, тема має великий потенціал у когнітивному сенсі; по – друге, у цієї теми – великий морально-педагогічний та культурно-психологічний потенціал; по-третє, актуальність вказаної проблеми не викликає сумніву і може досліджуватись надалі.

Література:

1. Гарифуллин Р. Иллюзионизм личности как новая философско-психологическая концепция. – Казань, 1997.
2. Кинг М. Л. Любите врагов ваших /В кн. Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости. – “Сфера”, 2003. – 320 с.
3. Косик Т. И. Молитва как духовный процесс в сознании личности // Мат-ли Всеукр. наук. -пр. конф. “Актуальні проблеми клінічної, експериментальної та профілактичної медицини”. – Донецьк, 2001.
4. Лазарев А. С. Расшифрованная Библия или Реквием цивилизации. – К. : “А. С. К.”, – 2003. – 1064 с.
5. Нечитайло В. Н. Философия молитвы: проблема виртуальных состояний сознания // Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – № 2. – 157 с. – С. 151.
6. Смеричевский Э. Ф. Информационная цивилизация: проблема виртуальной реальности в общественном развитии // Автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. н. – Донецьк, 2002. – 185 с.
7. И. Д. Соловейчик Врата молитвы. – Иерусалим : изд-во “Инфопресс”, 1999. – 45 с.
8. Ткаченко О. Ю. Философия молитвы // Мат-ли Всеукр. наук.-пр. конф. “Актуальні проблеми клінічної, експериментальної та профілактичної медицини”. – Донецьк, 2001.